

MŰLTIDÉZÉS

A Zsolnay családot és művüket a pécsieknek nem kell bemutatni. Szinte mindenki ismeri a gyár történetét és a családot. Pécs város kultúrája, ipara, de még látképe is elképzelhetetlen ma már a Zsolnay hagyaték nélkül. A Mecsek oldal nagy présházai és nyaralói közül számosat - szinte stílust teremtve - ők építettek, a belváros patinás házai és palotái közül is sokat mondhattak magukénak, nem beszélve a róluk elnevezett keleti városrészről, ahol a gyár még ma is régi pompájában áll. A pécsi polgárok életformáját és ízlését is nagyban befolyásolták. Pécs városának korszerű, európai várossá válásában tehát óriási szerepük volt.

Hihetetlen szorgalommal és elképesztő mennyiségű munkával építették fel három generáció alatt a Zsolnay birodalmat. A vállalkozás mindvégig megmaradt családi tulajdonban, a banktőke nem tudott beférkőzni a vállalkozásba. Már a kezdeti időkben is rendkívüli szociális juttatásokkal egészítették ki a gyár munkásainak fizetését. Ingyenes orvosi ellátás, betegbiztosítási rendszer, sőt jól működő iskoláztatási és lakásépítési programja is volt a gyárnak. A Zsolnay dombon még ma is állnak azok a házak, melyek a munkások otthonául szolgáltak, s rajtuk a híres öttornyú ezrin védjegy.

Kevésbé közzismert tény azonban, hogy a Zsolnay család férfi tagjai szabadkőművesek is voltak. Bizonyítja ezt a Zsolnay Emlékmű és a rajta látható szimbólumok, a Mauzóleum, és több pécsi háznak a Zsolnay Gyárban készült homlokzati díszjele is, valamint a szóbeli hagyomány. Ennek látszólag ellentmondani látszik viszont az a momentum, hogy a pécsi levéltárban és általában a szakirodalomban nyoma sincs a Zsolnayak híres szabadkőművességének, sőt a pécsi páholynak sem. A Zsolnay család levelezésében és a két Zsolnay lány, Júlia és Teréz memoárjaiban még csak utalást sincs a kőművességre. Az Országos Levéltárban viszont könnyen ellenőrizhető⁽¹⁾, hogy a pécsi páholyt Irányi Dánielről, az 1848-as szabadságharc tisztjéről, Kossuth Lajos jó barátjáról nevezték el. Az Irányi Dániel Páholy tehát kezdetben a Rákóczi út 74. szám alatt működött, 1914. február 7.- étől pedig a Perczel utca 12. volt a páholy állandó otthona. A házat Bakonyi Kálmán helyettes nagymester és Fekete Ignác , a Szimbolikus Nagypáholy főtitkára avatta föl. S a korabeli páholytagok a következők voltak:

Dr. Doktor Sándor (főmester)

Gebauer Gusztáv
Dr. Kelemen Mózes
Dr. Bíró Jenő
Holló Alajos
Neumann Ignác
Sipőcz Géza
Fürst Gyula
Róna Jenő
Justus Mihály
Telegdi Kálmán
Hende Ernő
Dr. Vidor Imre
Pain Emil
Pogány Miklós
Dr. Toldi Béla
Böhm Emil
Neupauer László
Bolgár Tivadar
Mann Sándor
Fehér Sándor Sámuel
Dr. Solt Lipót
Vétek János
Figer Zoltán

Speck Lajos

A névsorból bizonyosan látszik, hogy a Dr. Doktor Sándor által vezetett pécsi Irányi Dániel Páholy tagjai közt nem voltak a Zsolnayak. Ennek valószínűleg politikai és társadalmi okai voltak. Doktor Sándor kommunista meggyőződésű megyei főbába, szülész-nőgyógyász professzor volt, aki később a szó legszorosabb értelmében hazaárulóvá vált. 1918-ban ugyanis ő hívta be és adta át a szerb megszállóknak Pécs városát és Baranya megyét, ahol megalakult, s három évig létezett Baranyai Szerb Köztársaság. Az is igaz azonban, hogy Doktor Sándor a szerb megszállás idején munkássztrájkot szervezett, a Tanácsköztársaság bukása után viszont Horthy elől menekülve mégis mindent elkövetett, hogy Pécs városát csatolják Jugoszláviához, ahová magával vitte a pécsi páholy összes iratait, pénzét és felszerelését. Magyarkanizsán bekapcsolódott az illegális Jugoszláv Kommunista Párt vajdasági pártszervezetének munkájába. 1941-ben amikor a magyar hadsereg a németek oldalán bevonult a Vajdaságba, letartóztatták és 10 évi fegyházra ítélték. A szovjet hadsereg szabadította ki a váci fegyházból

1945-ben. Hazatérése után Keszthelyen autószerencsétlenség áldozata lett. E kitérővel itt csupán arra kívánunk magyarázatot adni, hogy miként tűnhettek el nyomtalanul az Irányi Dániel Páholy dokumentumai a pécsi levéltárból. A mindinkább nagypolgárrá váló, kereskedő-gyáros Zsolnayak tehát nem nézhették jó szemmel ezt a "kommunista sejtet". Bár a Perczel utca 12. számú ház Zsolnay pirogránitmajolika homlokzatán ma is pompás szabadkőműves szimbólumok láthatók. A korabeli páholy tagjai közt nem szerepel egyetlen akkori pécsi nagypolgár sem, ami azért is különös, mert például a Vasváryak palotáit és számos más pécsi házat is szabadkőműves címerek, szimbólumok díszítik.

Zsolnay Vilmos (1828-1900) neve az Országos Levéltárban őrzött szabadkőműves iratokban nem merül fel. Mivel azonban Zsolnay Vilmos Bécsben járt iskolába, majd különböző német városokban volt segédkereskedő, feltehetően itt ismerkedhetett meg a maszonériával. Az 1848-49-es szabadságharc alatt honvédtisztként szolgált. Ebben az időben Eszéken működött egy katonai páholy. Szinte kizártnak tekinthető, hogy ne hallott volna a seregben a kőművességről. Az 1873-as Bécsi Világkiállításon bronzérmeket kapott termékeire, ő maga pedig Ferenc József-érdemrendet, itt is felmerül a "gyanú" a szabadkőműves kapcsolatra. Bécsben egyébként 1869 óta működött a magyar kőművesekkel is rendelkező Humanitas nevű páholy. Az 1878-as Párizsi Világkiállításon Zsolnay aranyérmeket nyert, és a becsületrenddel is kitüntették, pedig ekkor még nem volt ez, a gyár hagyományos

porcelánokat mutatott be Párizsban is¹²¹. Tény, hogy az akkor már rég világhírű meissen, sevresi, witchwoodi porcelánok mellett a herendi Schmidt és a pesti Fischer is kiállított Párizsban. A stílus és a minőség szinte ugyanolyan volt. Igazi talány tehát, hogy miért éppen Zsolnayt tüntették ki. Ezen kívül a Zsolnayak vásárlói közt voltak többek között a New York-i Rotschildok és Edward walesi herceg, a későbbi VII. Edward (az angliai nagypáholy nagymestere) is. A Zsolnay levelezés tanúsága szerint a becsületrendre pedig egyáltalán nem számítottak.

Az életrajzok nem részletezik teljes kontextusukban a következőket sem. A Nemzeti Múzeum főigazgatója vezette be Terézt és Júliát, a Zsolnay lányokat a keleti díszítő művészet és a magyar népművészet kincsei közé. Rendelkezésükre bocsátotta a Nemzeti Múzeum gyűjteményét. A főigazgató ekkor Pulszky Ferenc, a Magyar Szimbolikus Nagypáholy nagymestere, a család jó barátja. Sikorsky Tádé, lengyel szabadkőműves a Mauzóleum tervezője és Zsolnay Júlia esküvőjén Júlia tanúja Mechwart András, a Ganz Mávag igazgató főmérnöke, a Magyar Symbolikus Nagypáholy magas rangú tagja. Véleményünk szerint tehát Zsolnay Vilmos éppen a fenti okokból kifolyólag az eszéki vagy a varasdi páholy tagja lehetett, melyek sokkal régebb óta működtek. Sajnos a délvidéki páholyok papírjai nem kerültek az Országos Levéltárba.

Külön kell szólni a Zsolnay mauzóleumról, mint a szabadkőművesség és a család összefonódásának építészeti szimbólumáról. Ez a nagyszabású kör alakú épület, mely a Napóleon sírját rejtő párizsi Invalidusok mintájára készült, nem csak kriptá, katolikus kápolna, szabadkőműves templom, hanem a Zsolnayak szellemi és művészi hagyatékának összefoglalása is. A mauzóleum padlózata és a csillagos eget ábrázoló kupola még nem lenne elég a szabadkőművesség bizonyításához, de a keletről jövő fény, mely a téli János-ünnepen különös módon beragyogja a kétszintes kápolna minden zeg-zugát és egyesek szerint feltárja a Zsolnayak minden titkát, már nemigen magyarázható a kőműves hagyomány nélkül.

Nem kevésbé fontos momentum az sem, hogy a Mecsek oldalában áll egy különös építmény, egy megnyújtott piramis tetején a napóleoni sassal, a Francia emlékmű. Ezt Napóleon seregének a Grand Armé katonáinak emlékére emelték Zsolnay Miklós javaslatára, a Zsolnai gár tervezésében és kivitelezésében. Az 1809-es győri csata után Pécsen is ápoltak több száz francia sebesültet, és rengeteg katonát temettek el itt. Az emlékmű felirata: "A dicsőséges Nagy Hadsereg katonáinak emlékére, haláluk száz éves évfordulója alkalmából, magyar barátaik

lovagias rokon érzéséből, 1908". Az emlékművet 1908 május 31-én avatták fel. A francia nagykövet betegsége miatt a budapesti főkonzult Vicomt de Fontenay-t küldte a hetven fős küldöttség élén Pécsre. Az avatás utáni díszvacsorán a Nádorban, Zsolnay Miklóst a francia becsületrenddel tüntették ki. Mindenesetre Zsolnay Miklós eddigre már két párizsi világkiállításon szerepelt sikerrel, ahol hatalmas kapcsolatarendszerre tett szert.

Zsolnay Miklósról, (1857-1922) a gyáralapító Vilmos fiáról több szabadkőműves adat áll rendelkezésünkre. Az Országos Levéltárban egy különös füzet található, melynek címe az Idegen keletéken lakó testvérek jegyzéke⁽³⁾. Ebben szerepel először Zsolnay Miklós, mint szabadkőműves, a Bécs-Pozsony székhelyű Schiller Páholy tagjaként. Az 56-os bejegyzés szerint: "Nicolaus Zsolnay - Fabrikant, Fünfkirchen". A pozsonyi német nyelvű Schiller Szabadkőműves Páholy főmestere ekkor Báró Ignatz Pserhofer volt. Zsolnay Miklóst 1884-ben az ő vezetésével avatták be. A következő bejegyzéskor, 1885. április 30-án már legényfokon van, 1886-ban pedig mesterré avatják. 1889-től Zsolnay Miklósnak a Schiller páholy irataiból pedig nyoma vész.

(1) Országos Levéltár P1083 144. csomó CVI

(2) Lásd Jávorka Kata: Életmód és életmód-stratégia a pécsi Zsolnay család történetében, Bp. Akadémiai Kiadó, 2000.

(3) Országos Levéltár P 1083 220. csomó 47. tétele: Idegen Keletéken lakó testvérek jegyzéke

